

Inleiding

‘Er was eens ...’ – zo beginnen de meeste sprookjes. Daardoor komt de gedachte op dat het verhaal dat hier verteld wordt, zich in het verleden afspeelt. ‘Er was eens ...’ is echter geen normale tijdsaanduiding, maar een verwijzing naar iets anders: sprookjes, mythen en sagen zijn tijdloos. Dat betekent dat ze van alle tijden zijn en een waarheid van een hogere orde bevatten. Het is aan de ratio om die te ontdekken, omdat veel zaken in zo’n verhaal onlogisch, magisch en onbegrijpelijk zijn. Het begin met ‘er was eens ...’ moet de luisteraar in een bijzondere stemming brengen en hem een vreemde, maar toch vertrouwde wereld binnenleiden. Sprookjes zijn afkomstig uit het diepste van de ziel van een volk. Als er naar de oorsprong van sprookjes wordt gevraagd, kan je zeggen dat het om te beginnen verwoordingen zijn van dromen – grote dromen – of fantasieën. Daarom kunnen ze ook zonder al te veel aanpassingen worden doorverteld, omdat ze klaarblijkelijk bij veel leden van een gemeenschap iets belangrijks aanspreken. Alleen zo is te begrijpen hoe het komt dat sprookjes, ondanks de mondelinge overlevering ervan, amper veranderd zijn. In sprookjes wordt iets uitgedrukt dat als een hogere waarheid en geldigheid kan worden opgevat. Daardoor zijn zij een bron van wijsheid en inzicht.

Sinds enige jaren wordt er – zeer terecht – op een nieuwe manier aandacht besteed aan sprookjes. Zo hebben auteurs die schrijven over de dieptepsychologie ze (opnieuw) ontdekt voor de psychotherapie. Sprookjes laten ons diep in de menselijke ziel kijken en wijzen ons daarmee een – naar het mij toeschijnt – nieuwe weg om mensen en hun problemen op een algemene en specifieke manier te duiden. Wie ze leest of voorgelezen krijgt, wordt op een diepgaande manier door de beelden en handelingen erin aangesproken, want de diepe lagen van onze ziel – het zogenaamde collectieve onderbewustzijn dat gemeenschappelijk is aan alle

mensen – zijn vertrouwd met deze beelden. Dat betekent dat alle mensen diep vanbinnen door een gemeenschappelijke schat aan ervaring, die in beelden tot uitdrukking komt, met elkaar verbonden zijn. Sprookjes hebben een niet te onderschatten betekenis: *Ze zijn het antwoord van de ziel op de problemen van de mensen die in een gemeenschap leven.* In een sprookje worden stap voor stap die wegen ontsloten die de ziel geschikt acht voor genezing en bevrijding. Daarom is het uiterst zinvol om gebruik te maken van de wijsheid van de sprookjes, en de waarheid die daarin aan het licht komt tot zich te nemen. Bovendien spreken sprookjes de taal van het onderbewuste, omdat ze in een beeldende taal spreken.

Droomonderzoek heeft nadrukkelijk het belang van dromen voor de psychische gezondheid aangetoond. Niet alle dromen dragen een goede oplossing aan; sommige drijven het conflict op de spits, waardoor de dromer zich van dit conflict bewust wordt. Iedereen heeft wel eens ervaren dat er in een droom geen oplossing voor een conflict gevonden kon worden, met als gevolg dat je wakker werd uit een nachtmerrie. Net zoals dromen je door middel van een dramatische encenering kunnen helpen om een conflict te verwerken, zijn ook sprookjes dramatische enceneringen, maar dan wel altijd met een *happy end*. Spiraalvormig bewegen zij zich naar een oplossing toe.

Sprookjes zijn in staat de diepgelegen lagen van de persoonlijkheid aan te spreken – vooral als de psychische problematiek van de betrokkene gelijk is aan de thematiek van het sprookje. De ondervindingen die ik in de psychotherapie heb opgedaan met sprookjesinterpretaties, hebben mij van hun effectiviteit voor het therapeutische proces overtuigd. Het sprookje *Hans mijn Egel* spreekt mij in het bijzonder aan omdat het me al snel duidelijk is geworden dat hierin een persoonlijkheidsstoornis aan het licht komt waaraan veel van mijn patiënten lijden. De klinische psychologie, die als taak heeft om de psychische stoornissen te herkennen en te behandelen, is steeds beter in staat om de zogenaamde vroege stoornissen te beschrijven, omdat steeds meer mensen met een dergelijke stoornis geconfronteerd worden en ook hulp zoeken. In het sprookje *Hans mijn Egel* kan zonder al te veel moeite een van deze stoornissen, namelijk de *borderline*

persoonlijkheidsstoornis, worden herkend. In de nu volgende hoofdstukken zullen aan de hand van dit sprookje alle wezenlijke kenmerken van deze stoornis de revue passeren, gedeeltelijk uitgedrukt in de beeldende taal van het sprookje.

De therapie aan patiënten die deze vroege stoornis in hun persoonlijkheidsstructuur vertonen, is uitermate zwaar en belast de therapeuten niet zelden tot aan de grenzen van het dragelijke. In mijn werk met patiënten met zo'n vroege stoornis is het waardevol gebleken om hun een verklaring te geven voor hun stoornis. Een zekere mate van inzicht in de problematiek zorgt voor het verlichten en verzachten van de last. Wie het sprookje begrijpt, begrijpt de stoornis beter en krijgt er waarschijnlijk ook een dieper inzicht in, omdat sprookjes uitermate geschikt zijn als zogenaamde 'projectievlakken'. Als in een film wordt het thema hierin in scène gezet. Betrokkenen kunnen zich identificeren met de handelende personen en omdat hun onderbewuste vertrouwd is met de 'taal' die hier gesproken wordt, worden zij hierdoor in de diepe lagen van hun persoonlijkheid verrijkt. Een fascinerend aspect van de uitleg aan de hand van sprookjes is daarbij ook nog dat je hieruit richtlijnen voor de therapie kan destilleren, omdat de wezenlijke zaken in deze sprookjes worden onderscheiden van de niet-wezenlijke zaken.

Maar allereerst rijst de vraag: 'Wat zijn condities waaronder de therapie plaatsvindt?'

Het drama

Het drama van een mens begint met het drama van zijn ouders. Dat is de eerste constatering die – net als uit vele andere sprookjes – uit het sprookje *Hans mijn Egel* afgeleid kan worden. Het drama van de ouders weerspiegelt zich altijd in meerdere of mindere mate in het leven van hun kind(eren). Ouders zijn degenen die de ‘erfenis’ aan hun kinderen overdragen, en zij oefenen daardoor – met al hun positieve en negatieve eigenschappen – een grote invloed op hen uit, vooral in de eerste levensjaren.

In *Hans mijn Egel* heeft de vader een probleem, beter gezegd: twee problemen. Zo is het voor deze man een vloek dat hij geen kinderen heeft, terwijl verder alles voorhanden is: geld en goederen. Maar wie zal alles erven? Wie zorgt voor hem als hij straks oud geworden is? Wat zou hij blij zijn met een opgroeiend kind! In een boerensamenleving zijn erfgenamen heel erg belangrijk – daar waar zo af en toe zelfs huwelijken plaatsvinden die alleen maar gesloten worden om het vermogen te vergroten en zekerheden voor de toekomst in te bouwen. En mannelijke erfgenamen zorgen er in het bijzonder voor dat het vermogen in de familie blijft, omdat via deze mannelijke lijn de familienaam en -traditie voortleven. De kinderloosheid is daarom voor deze boer een belangrijke bron van ontevredenheid. Ten diepste is het zijn werkelijke nood. En hoe langer deze toestand voortduurt, des te zwaarder het voor hem wordt. Dat dit probleem zelfs levensbepalend kan zijn, zien we aan paren die naar een kind verlangen. Zij hebben soms geen ander belangrijk onderwerp op hun agenda staan dan dit. Dag en nacht zijn ze in hun gedachten bezig met een eventuele zwangerschap. In onze tijd heeft de geneeskunde steeds complexere methoden en procedures tot haar beschikking om een mogelijke onvruchtbaarheid op te heffen. Meestal zijn het de vrouwen die soms extreem pijnlijke behandelingen en operaties moeten doorstaan, niet zelden zonder het gewenste

gevolg. Omdat de betrokkenen er zo veel energie insteken, is het geen wonder dat dit thema gevoelsmatig erg beladen is. En als een of beide partners niet kan of kunnen omgaan met deze immense druk, zie je vaak dat dit leidt tot het verbreken van de relatie.

Het sprookje schildert hoe de andere boeren de draak steken met deze ene boer. Ze raken hem op de gevoelige plek, door hem te vragen waarom hij geen kinderen heeft. Een duidelijke zinspeeling op zijn mannelijke potentie! Daarmee raken ze precies zijn gevoelige snaar, want dit, zijn tweede probleem, is voor hem minstens zo belangrijk als de kinderloosheid op zichzelf. Hij wordt woedend en laat zich ertoe brengen dat hij een krankzinnige eis uit: 'Ik wil een kind hebben, al was het een egel!' En hij krijgt een zoon: een jongen die van boven een egel is en van onder een mens. De verbijstering is groot en zijn vrouw herinnert zich meteen de uitspraak die haar man zich in zijn woede had laten ontvallen. Haar conclusie is treffend: 'Zie je, je hebt een vloek over ons afgeroepen.' De boer heeft immers inderdaad iets verkeerdsgewenst. Kinderen zijn niet op de wereld om de problemen van hun ouders op te lossen. Hoe begrijpelijk de nood van de kinderloosheid ook is, kinderen zijn altijd ter wille van zichzelf op deze wereld. Ze mogen niet het bewijs zijn van mannelijke potentie en je mag hen niet in wat voor van te voren bedacht sjabloon dan ook drukken, bijvoorbeeld dat van de erfgenaam van de boerderij. Ze willen geliefd worden zoals ze zijn, en niet omdat ze het minderwaardigheidsgevoel van hun ouders kunnen opheffen. Dat wordt op een indringende wijze duidelijk in het sprookje.

Stel je eens voor wat er in de boer is omgegaan toen hij Hans mijn Egel voor het eerst zag! Had hij daarvoor nog hartstochtelijk naar een zoon verlangd, nu zou een man met de aard van deze boer wensen dat hij überhaupt geen zoon zou hebben. Zo is het ook in het sprookje: de boer verlangt hartstochtelijk naar de dood van Hans mijn Egel.

Het lot leert de boer een harde les, die hij echter niet leren of accepteren wil. Deze les zou je kunnen verwoorden als: 'Wees tevreden met dat wat je hebt – accepteer dat je niet alles voor

elkaar kunt krijgen – neem de dingen zoals ze zijn – maak je onafhankelijk van de meningen van anderen!’

Op het eerste gezicht lijkt de ironie van het lot van dit boe-
rengezin toevallig te zijn, maar in wezen is ze juist heel logisch.
Zo is het vaak in het leven als mensen geloven dat het geluk
pas begint als een bepaalde wens in vervulling gaat. Hebzucht is
een destructieve energie, waarvan de betekenis ernstig onderschat
wordt. Daarom heeft het sprookje het bij het rechte eind als het
de gevolgen hiervan op een bijzonder drastische manier voorstelt.

Splitsing

Sprookjes bedienen zich van een beeldende taal, die de taal van het onderbewuste is. Als er in een sprookje bijvoorbeeld een kind optreedt, dan wordt daarmee vaak een kinderlijke, onrijpe persoonlijkheid bedoeld. Een persoonlijkheid die zich nog van de ouderlijke autoriteit en zorg los moet maken en moet groeien in zelfstandigheid en onafhankelijkheid. Er kan daarmee ook naar die kant van een mens verwezen worden die nog spontaan is, die nog in staat is zich te ontwikkelen en nog niet zo sterk als een volwassene gestempeld is door de normen van een gemeenschap. Als we kijken naar Hans mijn Egel, moeten we ons afvragen: 'Wie of wat wordt er bedoeld met een persoon die er van boven als een egel en van onder als een mens uitziet?' Het is immers duidelijk dat zo iets in het echt niet bestaat. Allereerst zien we dat Hans mijn Egel op een merkwaardige manier uit twee verschillende helften bestaat: boven de egelhuid, die voor onaantastbaarheid, agressie en afweer, voor het archaische en dierlijke staat. Onder zien we de kleine menselijke jongen, die voor aspecten als behoefte, tederheid en kwetsbaarheid staat. Beide delen roepen door hun tegengesteldheid een sterke spanning op. In de ontmoeting met Hans mijn Egel valt in eerste instantie alleen de egelhuid op, want zijn gedaante wordt erdoor gedomineerd. Het kwetsbare, behoeftige deel wordt maar al te gemakkelijk over het hoofd gezien. Als we dit naar de werkelijkheid overzetten, kunnen we stellen dat bij mensen met het Hans-mijn-Egel-syndroom allereerst de afwerende, vaak agressieve kant, wordt waargenomen, omdat de zachte, kwetsbare kant verborgen is.

Er zijn inmiddels wetenschappelijk goed gefundeerde bewijzen voor het feit dat er al in het lichaam van de moeder invloed wordt uitgeoefend op het leven dat ontstaat. Het embryo krijgt niet alleen via de navelstreng iets door van het gevoel van zijn moeder.

Het merkt bijvoorbeeld ook of haar hart rustig of juist erg snel slaat en of zijn moeder zich jachtig of rustig beweegt. Het is dus zeker niet onbelangrijk hoe de moeder tegenover haar zwangerschap staat. Wijst ze het kindje af of is ze in blijde verwachting? Hoe is haar relatie met de vader van het kind? En hoe staat de vader tegenover het kind? Als een moeder negatief tegenover de vader van het kind staat, zal de afwijzing waarmee zij hem tegemoet treedt, onvermijdelijk ook leiden tot de afwijzing van het zich ontwikkelende kindje. Wat daardoor in extreme gevallen gebeuren kan, is af te lezen aan de kinderen die gedurende de oorlog in het voormalige Joegoslavië geboren werden nadat hun Bosnische moeders verkracht waren door Servische soldaten. Niemand wil hen, ze worden aan de kant gezet en afgewezen. Het is zeer waarschijnlijk dat veel van deze kinderen het Hans-mijn-Egel-syndroom zullen ontwikkelen. De gevolgen van de afwijzing van deze kinderen zullen – ondanks de bemoeienissen van de hulporganisaties, die proberen het noodzakelijkste voor hen te doen – afschuwelijk zijn. Psychische ziekte, zelfhaat, criminaliteit en uitgerekend terrorisme zullen veel van deze kinderen niet gespaard blijven. Het is namelijk gebleken dat zich bij ongewenste zwangerschappen veel vaker complicaties voordoen dan bij gewenste zwangerschappen (zwangerschappen waarin de aanstaande moeder zich goed voelt in haar rol, en tevreden en evenwichtig is).

Ook al wordt er hartstochtelijk uitgekeken naar de komst van Hans mijn Egel, het gebeurt met verkeerde intenties. Hij moet in de eerste plaats de behoeften van zijn vader bevredigen. Omdat hij dat niet kan, maar integendeel puur door zijn bestaan het schaamtegevoel van zijn vader versterkt, ervaart hij dodelijke afwijzing. Zo'n afwijzing, die vaak al vóór de geboorte plaatsvindt, maar ook naderhand kan ontstaan als het kind – zoals Hans mijn Egel – niet aan het door de ouders gewenste beeld voldoet, is een voedingsbodem voor psychische problematiek. De contouren hiervan kunnen we steeds weer waarnemen in de wereld om ons heen. Mensen die op zo'n manier zijn afgewezen, vertonen niet zelden de kenmerken die Hans mijn Egel ook vertoont.

Het in de beelden van het sprookje geschilderde personage van Hans mijn Egel heeft een centrale betekenis voor het begrijpen van het sprookje en van de borderline persoonlijkheidsstoornis. Zoals Hans mijn Egel twee volledig verschillende helften heeft, zo treffen we ook in het leven van mensen met een borderline persoonlijkheidsstoornis een duidelijke splitsing aan. Alles is extreem: iets is óf wit óf zwart. Een mens is óf goed óf slecht, hij wordt geïdealiseerd óf genadeloos afgewezen. En tussen die beide polen is er (bijna) niets, omdat de tinten, de kleuren, ertussen ontbreken. Dit probleem trekt als een rode draad door het leven van de betrokkene. Het heeft een vernietigende uitwerking op (vooral) relaties en het zorgt ervoor dat het leven in een chaos verandert. In de therapie moet dit probleem van splitsing dan ook als eerst worden aangepakt.

Mensen die zo'n vroege afwijzing hebben meegemaakt, hebben vaak ook een merkwaardig tweeslachtige houding. Ze zijn de ene keer hard, radicaal en grenzeloos in hun eisen, en de andere keer zacht, liefdevol en ontroerend in hun hulpeloosheid. Dit is dus volledig in overeenstemming met de manier waarop Hans mijn Egel in het sprookje wordt beschreven.

